

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Tóth János

Bioetika – Környezetetika – Környezetetika alapfogalmai

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen
készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

9. TÉMA: KÖRNYEZETETIKA

9.1. LECKE KÖRNYEZETETIKA ALAPFOGALMAI

Ebben a leckében megvizsgáljuk a környezetetika fogalmát, illetve a környezet etika alapfogalmait, úgy mint belső érték, antropocentrizmus, rövid távú hatások. A környezetetika olyan témákat és kérdéseket – nem-antropocentrizmus, hosszú távú hatások – amelyek nem részei a hagyományos etikai diskurzusoknak.

9.1.1 Környezetetika témája

A hagyományos felfogás szerint a természetben vannak az ember számára pozitív (hasznos) és negatív (káros) élőlények. Az ökológiai gondolkodás elutasítja ezt a felfogást, mivel azt vallja, hogy még a káros (pl. szúnyog, farkas, cápa) élőlények is fontos szerepük van az ökoszisztémák harmonikus működésében. Ezért egy környezettudatos embernek mindig mérlegelnie kell egy természeti entitás közvetlen (instrumentális) hasznát vagy kárát illetve közvetett funkcióját az ökoszisztémában és az esetleges funkcionális vagy belső értékét.

A modern társadalomban csak a második világháború után merült fel a környezetvédelem kérdése, s így az eredendően szekuláris (világi) jellegű. Korábban a vallások, különösen a természetvallások hordoztak olyan tartalmakat, amelyek a közösségeket természetvédelemre ösztönözték, s így azok hosszú távú érdekeit is védték. Ez számos erkölcsi köztelezettségben, tilalomban és tabuban nyilvánult meg. Például sokan felhívták a figyelmet arra, hogy Indiában a tehének védelme humánökológiai szempontból is hasznos. „Számomra nyilvánvaló, hogy miért lett a tehén szent állat. A tehén volt Indiában a legjobb társ, a bőség adományozója. Nem csak tejet adott, de lehetővé tette a földművelést is.” (Gandhi) Szekuláris korunkban a környezethez fűződő morális viszonyt már nem a vallásnak, hanem a környezetetikának kell kialakítani és elméletileg megalapozni.

Míg az etika általában, addig az alkalmazott etika speciális területeken keresi azokat az alapelveket, amelyek alapján egy-egy viselkedésről eldönthető, hogy helyes vagy helytelen. A környezetetika a környezethez való viszonyban, a környezettel való bánásmódban felmerülő speciális etikai kérdéseket akarja tisztázni.

A szokásos meghatározás szerint a környezeti etika az a tudományág, amely az embernek a természeti (nem-humán) környezetéhez fűződő erkölcsi kapcsolatát, valamint ennek a kapcsolatnak az értékét, morális státuszát tanulmányozza. Persze már az is egy etikai (környezetetikai) kérdés, hogy az embernek erkölcsileg kell-e viszonyulnia a természethez.

A környezetetikának nem csak az a feladata, hogy megállapítsa, hogy egy környezetszennyező viselkedés helytelen, hanem azt is meg kell indokolnia, hogy ez

a viselkedés miatt rossz. Mi az az etika alapelv vagy alapelvek, amit az alany megsért, és amiért viselkedése erkölcsileg helytelenítendő. **Tehát a környezetetikának kettős funkciója van: az alapelvek megfogalmazása és a konkrét helyzetek morális értékelése.**

Például egy környezetszennyező viselkedés számos ok miatt lehet helytelen. A környezetszennyező viselkedés morálisan rossz, mert ...

- (i) a cselekvő önmagát,
- (ii) „szomszédjait” (térben és időben közeli más embereket, vagyis másokat),
- (iii) „unokáit” (térben és időben távoli másokat) vagy
- (iv) a természeti környezetet (nem-humán „másokat”) károsít.

(i') Ha valaki csak és kizárólag saját magát károsítja, akkor nincs károsított „másik”, s ezért az első reflexiónk az, hogy ez nem erkölcsi kérdés. Vannak azonban olyan helyzetek, amikor az alannak a rövid távú előnyöket és a hosszú távú hátrányokat kell összevetni. **Számos példa (dohányzás, hitelre történő fogyasztás) mutatja, hogy az egyes ember vagy éppen egy nagyobb közösség még akkor is a rövid távú előnyöket választja, ha az hosszabb távon az nyilvánvalóan hátrányos számára.** Sőt, ha az egész emberiséget egyetlen alannak tekintjük, akkor a környezetszennyezés mögött szintén csak a hosszú távú hatások leértékelése (**diszkontálása**) húzódik meg. A rövidtávú előnyök és a hosszú távú hátrányok problémáját gyakran szimbolizálják a szirének énekével. A görög mitológia szerint a szirének csodás hangú de gyilkos természetű tengeri **nimfák**. A leleményes **Odüsszeusz**, **Kirké** tanácsára, emberei fülét viasszal tömte be, magát pedig az árbóchoz kötöztette, így baj nélkül hajózott el szigetük mellett, bár köteleit tépve hallgatta a szirének bűvös-bájos énekét.

John William Waterhouse: Odüsszeusz és a Szirének, 1891. Forrás: [https://en.wikipedia.org/wiki/Siren_\(mythology\)#/media/File:WATERHOUSE_-_Ulises_y_las_Sirenas_\(National_Gallery_of_Victoria,_Melbourne,_1891._%C3%93leo_sobre_lienzo,_100.6_x_202_cm\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Siren_(mythology)#/media/File:WATERHOUSE_-_Ulises_y_las_Sirenas_(National_Gallery_of_Victoria,_Melbourne,_1891._%C3%93leo_sobre_lienzo,_100.6_x_202_cm).jpg)

(ii') **Saját előnyünk és mások sérelmének a viszonya a klasszikus (antropocentrikus) etika tipikus kérdése.**

E probléma tárgyalása még környezetszennyezés esetében sem igényel speciális környezetetikai megfontolásokat. Például a 2010-ben bekövetkező *kolontári vörösiszap*

szennyezés, amely végső soron 10 ember halálát és súlyos anyagi károkat okozott; ez a klasszikus etika szerint is bűnös gondatlanság eredménye. Nyilvánvalóan semmilyen gazdasági előny sem indokolhat egy olyan termelési gyakorlatot, amely ilyen járulékos kockázatokat hordoz. A pontos jogi kategória a **hanyag gondatlanság** (negligentia).

Műholdkép a vörösiszap kiömlésről. Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Ajka_alumina_plant_accident#/media/File:Devecser_s_Kolont%27s_t%27rs%27ge_a_v%27B6r%27B6siszap_katasztr%27B3fa_ut%27A1n.jpg

(iii') A térben és időben távol élő embereknek okozott kár és általában a viselkedésnek a hosszú távú hatásainak a kérdése viszont már tipikusan olyan kérdés, amit környezetetika emelt be az etikai gondolkodásba. **Elvileg a térben és időben távol élő emberek érdekeinek a védelme is része az antropocentrikus gondolkodásnak, ugyanakkor a klasszikus – Hans Jonas szavaival az „itt és most” – erkölcs erre a problémára nem reflektált.** Ezért mindenképpen különbséget kell tenni a klasszikus és modern etika között. Az utóbbinak már reflektálni kell a térben és időben távol élő károsultak problémájára is. Ebből következően **az antropocentrikus gondolkodást is ki kell terjeszteni a térben és időben tőlünk távol élő emberek szempontjaira.** A szennyezés és a károsultak térben és időben való szétválása általában jellemzi a környezetszennyező folyamatokat. Ennek első példája a savas eső vagy savas ülepedés, amely alapvetően egy alacsony **pH-értékű** csapadékot jelent. Ez nemcsak antropogén, hanem természetes folyamatok eredményeképpen is kialakulhat.

Savas esők jellemző területe az ipari vidékek környezete. A múlt században a fő előfordulási terület az USA és Nyugat-Európa volt. Az időjárási hatások miatt azonban nem korlátozódott csak e területekre, hanem távolabbi területekre pl. Kanadába vagy a skandináv országokba is eljutottak a savas csapadék. Jelenleg a leginkább sújtott országok és régiók: **Kína**, a fejlődő országok, **Kelet-Európa** és a volt Szovjetunió.

Savas esőtől elpusztult erdő (Csehország, 2006). Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Savas_es%C5%91#/media/F%C3%A1jl:Acid_rain_woods1.JPG

(iv') Végül lehet érvelni amellett, hogy magában a természeti környezetben okozott kár is rossz, mert a természeti környezet önmagában értékes (belső értékkel rendelkezik). A tiszai cianidszennyezés (2000 január 30.) tipikusan egy olyan környezetszennyezés volt, amely elsősorban a folyó ökológiai rendszerét károsította. A folyó a vártnál gyorsabban regenerálódott. Az alacsonyabb rendű élőlények (kagylók, szitakötők, kérészek, rákok) állománya 2002-re helyreállt, 3–4 év alatt pedig a vízi élővilág 95%-a újra megjelent az érintett folyókban, azonban a lebegő hordalék és az üledék nehézfém-tartalma azonban még tíz évvel a katasztrófa után is magas volt. A gyors regeneráció nagymértékben elősegítette a szennyezésben nem érintett mellékfolyók és a Tisza-tó élővilága.

Cianidszennyezésben elpusztult halak. Forrás:

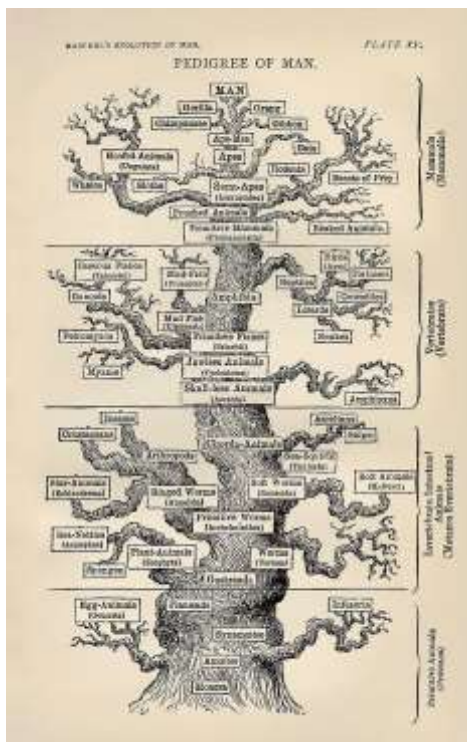
https://hu.wikipedia.org/wiki/Tiszai_cianidszennyez%C3%A9s#/media/F%C3%A1jl:Tisza_cyanide_spill_1.jpg

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy környezetetika abban követi a klasszikus szekuláris etika főáramlatát, jelesen egy viselkedést elsődlegesen akkor tekint rossznak, ha az másnak súlyos kárt okoz. A környezetetika azonban a „másik” fogalmát szélesebb dimenzióban értékeli, mint az etika főáramlata.

9.1.2 Antropocentrizmus és nem-antropocentrizmus

Antropocentrizmus szó szerint emberközpontúságot jelent. Ezen filozófiai (esetleg kozmológiai) nézet szerint az univerzumban vagy szűkebb értelemben a Földön csak egyetlen belső értékkel rendelkező lény létezik és ez az ember.

Az antropocentrizmusnak számos formája van. Descartes, a modernitás atyja az **antropocentrizmus szélsőségesen individualista** formáját fogalmazta meg. Descartes szerint a teremtett világ entitásai két osztályba sorolhatók: a csak kiterjedés szubsztanciájával (res Extensa) rendelkező dolgokra illetve a szellemi szubsztanciával (res Cogitans) is rendelkező emberre. Az ember mint eszes állat (animale rationale) csak állati (természeti) mivoltában része a természetnek, megkülönböztető sajátossága – az eszsége – azonban az embert a természet fölé helyezi. *“Egyetlen dolgot veszek csak észre magunkban, ami jogosan indokolhatja önmagunk becsülését, tudniillik szabad akaratunk használatát és az uralkodást akarásaink felett.”* (Descartes, Lélek szenvedélyei CLII) Az ember hivatása tehát, hogy uralkodjék a saját teste, illetve az anyagi világ felett. *“(…) új típusú filozófiára van szükség, olyanra, amely segíti az embereket, hogy a természet urává válhassanak.”* (Descartes, Értekezés a módszerről 6. rész)

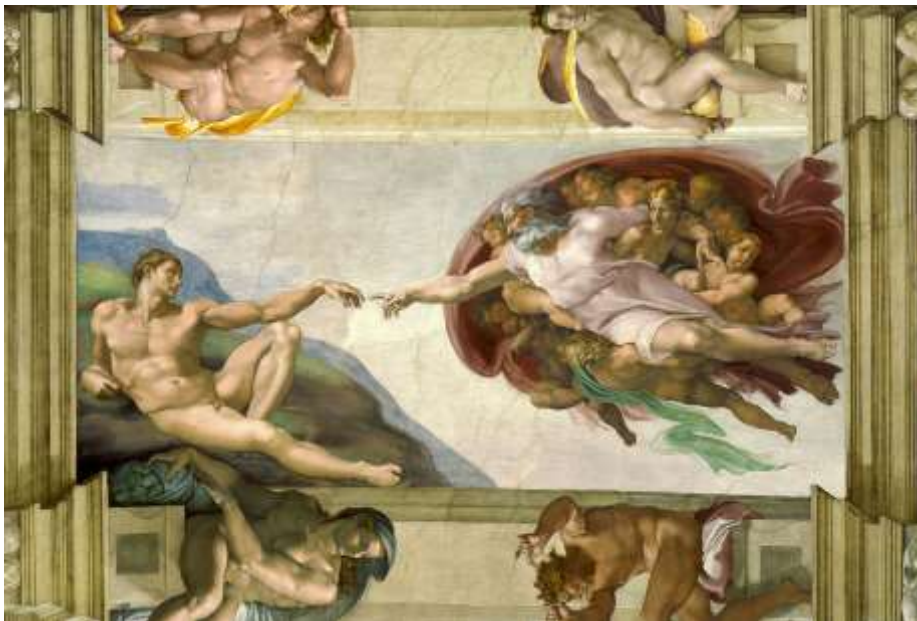
Ernst Haeckel az embert tekinti az evolúció csúcsának; *The Evolution of Man* (1879) című művében. Forrás:

https://fr.wikipedia.org/wiki/Anthropocentrisme#/media/Fichier:Tree_of_life_by_Haeckel.jpg

Ugyanakkor az antropocentrizmusnak vannak más formái is. Már a környezetszennyezés példája is mutatja, hogy különbséget kell tenni a rövid távú és individualista, illetve a hosszú távú és közösség-centrikus vagyis holisztikus antropocentrizmus között. Mindkettő erős és **abszolút antropocentrizmus**, mégis jelentős különbség van köztük.

Fontos irányzatot jelent a **relatív antropocentrizmus**, amelynek két különböző értelmezése is létezik. A vallási (pl. keresztény) felfogás szerint az ember uralma a természet felett nem korlátlan, egyrészt, mert az ember is csak egy teremtett lény, másrészt az embernek úgy kell uralkodnia természet felett, ahogy Isten uralkodik, amelynek lényege, hogy „**művelje és őrizze meg**” (Ter 2,15). Tehát az ember uralma egy felelősségteljes és „szolgálati uralom”, ezen felfogás szerint az erős antropocentrizmus által hirdetett korlátlan uralom János Pál pápa szavai szerint egy „antropológiai tévedés”.

A **szekuláris jellegű relatív antropocentrizmus** szintén a felelősségteljes és korlátozott jellegű emberi uralmat hangsúlyozza. Ebben a felfogásban a korlátotokat a természet jelenti, amelynek az ember is a része. Logikailag lehetetlen, hogy az ember mint rész uralja a természetet mint egészet. Továbbá a szekuláris jellegű relatív antropocentrikus álláspont szerint a természeti entitásoknak is lehet belső értékük ez azonban lényegesen „kisebb”, „kevesebb”, „alacsonyabb rangú”, mint az ember belső értéke. Ez a nézőpont szintén többféleképpen értelmezhető. Az egyik végletet az jelenti, hogy az egyes ember minden természeti entitásnál értékesebb, beleértve olyan kollektív természeti entitásokat is, mint fajok, ökoszisztémák, biotopok, vagy éppen a bioszféra. A másik véglet pedig az, hogy a humán egyed minden nem-humán egyednél messze értékesebb, ugyanakkor a különböző **nem-humán holisztikus egységek** már eleve értékesebb minden egyednél, beleértve a humán egyedeket is.

Ádám teremtése.

Forrás:

https://fr.wikipedia.org/wiki/Anthropocentrisme#/media/Fichier:Creaci%C3%B3n_de_Ad%C3%A1n.jpg

Morális értelemben az antropocentrizmus azt jelenti, hogy a cselekvő embernek (az individuumnak) erkölcsileg csak az embert kell figyelembe vennie, mert csak az embernek van belső értéke, morális státusza. „(A) létezők közül egyedül az ember etikai lény (*animal ethicum*). Ennek magyarázata az, hogy az erkölcs tudatosságot és szabadságot feltételez. Ezek egyedül az ember jellemzői.” (Turay 2000). Minden más létezőnek csak instrumentális értéke van. Tehát egy embernek csak egy másik emberrel szemben lehetnek és vannak erkölcsi kötelezettségei. Itt is többféle értelmezés lehet attól függően, hogy az individuum, mint morális alany fogalmát térben és időben mennyire tágan értelmezzük.

A „nem-antropocentrizmus” szó szerint azt jelenti, hogy „nem-emberközpontúság”. Ezen filozófiai (esetleg kozmológiai) nézet szerint az univerzumban vagy szűkebb értelemben a Földön nem az ember központi tényező. Filozófiai értelemben a nem-antropocentrizmus nehezen értelmezhető. Hogyan lehet az ember nem-emberközpontú? Az értelmezési nehézséget az okozza, hogy a filozófiai üzenet tartalma és címzettje között ellentét van. Az üzenet tartalma az, hogy a Földön nem az ember a vonatkoztatási pont, hanem valami más. Az embernek ennek megfelelően újra kell gondolnia a világnézetét és viselkedését, meg kell keresni a világ tényleges központját és viselkedését ehhez kell igazítani. Másrészt az üzenet címzettje az ember, alapvetően az individuum; tehát az egyes embernek (és nem a természetnek) kell a saját helyzetét és pozícióját ebben a szemléletben újragondolni. Ezért ebben az alapvető perspektívában még a nem-antropocentrikus irányzat is hordoz antropocentrikus jelleget.

Morális értelemben a nem-antropocentrizmus azt jelenti, hogy a cselekvő embernek (a morális alanyak) erkölcsileg nemcsak az embert, hanem más természeti entitásokat is figyelembe kell vennie, mivel a természeti entitások is rendelkeznek belső értékkel. Tehát például egy radikális állatvédő esetében ez azt jelenti, hogy erkölcsileg nemcsak az utcában lakó emberek érdekeit, szempontjai és jólétét kell figyelembe venni, hanem a közeli erdőben élő vadállatok érdekeit, szempontjait és jólétét. A radikális állatvédő számára mind az emberek, mind a vadon élő állatok erkölcsileg egyaránt figyelembe veendő morális tárgyak. A megkülönböztetés nélküli egyenlősítés azonban problematikus. Ugyanis az utcában lakó emberek egyidejűleg olyan morális alanyok, akik erkölcsileg viszonyulnak a radikális állatvédőhöz. Azonban a vadon élő állatok sohasem fognak morálisan viszonyulni a radikális állatvédőhöz.

Morális szempontból a Földön az ember a kitüntetett lény. Hiszen csak az ember tud választani a között, hogy instrumentálisan (azaz célracionálisan) vagy morálisan (azaz értékracionálisan) viszonyuljon a természethez vagy bármely természeti entitáshoz. Csak az ember, s azon belül is csak az individuum tekinthető morális alanyak.

9.1.3 Belső érték és instrumentális érték

Környezetetikai szempontból szintén nagyon fontos fogalompárt jelent az eszköz vagy instrumentális (instrumental), illetve nem-instrumentális, vagyis a belső (intrinsic) érték. Egy entitásnak akkor van **belső (immanens) vagy morális értéke**, ha az önmagában jó, függetlenül az emberi értékítélettől, állítja Jardins (1999). Ha egy természeti entitás immanensen értékes, akkor az eleve (*prima facie*) erkölcsi kötelezettséget ró minden erkölcsi személyre, hogy ezt az értéket megővje, de legalábbis ne károsítsa (Brennan és Lo 2002).

A belső értéket általában szembe állítják az **eszköz-értékkel (instrumentális értékkel)**. Az **individuum számára egy objektumnak eszköz-értéke van, ha elősegíti valamilyen céljának a megvalósítását**. Vannak olyan entitások, amelyeknek csak instrumentális értéke van és vannak olyan entitások, amelyeknek egyaránt van belső értéke és instrumentális értéke. Abban minden környezetetikus egyetért, hogy az ember mindkét értékkel rendelkezik. Például egy tanár, mint oktató a diákok számára instrumentális értékkel rendelkezik, ugyanakkor mint ember egyúttal belső értékkel is bír. Ezért a tanárt sohasem lehet úgy kezelni, mint egy oktatógépet. Abban viszont már vita van a szerzők között, hogy a természeti entitásoknak van-e, lehet-e belső értéke.

Azok, akik azt mondják, hogy csak az embernek lehet belső értéke, azok **antropocentrikus**, míg azok, akik szerint természeti entitásoknak is lehet belső értéke, azok **nem-antropocentrikus** nézőpontot képviselnek. Ez a kérdés a környezetetikát is megosztja, mivel van antropocentrikus és nem-antropocentrikus környezetetika. Az **antropocentrikus környezetetika** elfogadja az ember kitüntetett helyét és szerepét és azt, hogy az ökológiai létezők csak instrumentális értékkel rendelkeznek, viszont az ember alatt gyakran kollektív emberi létezőket ért, úgymint népek, nemzetek vagy éppen az egész emberiség. Potter és Jonas az **emberi nem fennmaradását** teszi meg végső erkölcsi alapelvnek. Ez holisztikus jellegű antropocentrizmus alapvetően különbözik az egyes ember szempontjaira koncentráltó individualisztikus jellegű antropocentrizmustól.

A **nem-antropocentrikus környezeti etika** képviselői különböző természeti entitásokat tekintenek belső értékkel rendelkezőnek, a **föld-etikát** (land ethics) megfogalmazó **Aldo Leopold** és követője **Baird Callicott** az **ökoszisztéma** egészét, ezzel szemben az utilitarista alapokon álló **Peter Singer** és a deontológiai alapokon álló **Tom Regan** a **magasabbrendű állatokat**, míg a **biocentristák** (**Schweitzer, Goldpaster, Taylor és Jonas**) az **élő egyedeket**. Egy másik alapvető kérdés, hogy a belső értékkel rendelkező természeti létezőt, bármi is legyen az (állat, egyed, ökoszisztéma), **erkölcsileg** (Leopold, Singer, Goodpaster) vagy **jogilag** (Regan, Stone) kell-e figyelembe venni.

(Tóth János, SZTE)

Kérdések:

1. Hogyan definiálja a környezetetika fogalmát?
2. Határozza meg a környezetetika kettős feladatát!
3. Sorolja fel, hogy miért lehet helytelen a környezetszennyező viselkedés!

4. Jardin szerint mikor van egy entitásnak belső vagy immanens értéke?
5. Mikor van egy entitásnak eszköz-értéke?
6. Mit érthetünk antropocentrizmus és nem-antropocentrizmus fogalma alatt?
7. A nem-antropocentrizmus fogalma filozófiai szempontból miért tekinthető problematikusnak?

Szakirodalom:

Brennan, Andrew – Lo, Yeuk Sze: Environmental Ethics, Standard Encyclopedia of Philosophy, 2002. <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-environmental/#Bib>

Descartes, R: Lélek szenvedélyei. Ictus Kiadó. Szeged 1995 (Ford.: Dékány András)

Descartes, R: Az értekezés a módszerről. Kossuth Kiadó. Budapest 1991. (Ford.: Alexander Bernát)

J. R. des Jardins (1999): *Instrumentális érték, belső érték és eredendő érték*. Ökoetika. <http://www.tabulas.hu/cedrus/1999/06-08/okoetika.html>

Jonas, Hans (1984): *The Imperative of Responsibility. In Search of an Ethics for the Technological Age*. The University of Chicago Press Chicago, London.

Tóth I. János (2005): Fejezetek a környezetfilozófiából. Szerzők és irányzatok. JATEPress, Szeged. 123-126.o.

Turay Alfréd (2000): Az ember és az erkölcs. *Alapvető etika Aquinói Tamás nyomán*. Szeged Agapé, 2000 <http://mek.oszk.hu/08700/08783/html/etika.htm>